

Ξενολογία των Ελλήνων αρχαίων και νέων

του Ανδρέα Παναγόπουλου

1. Εισαγωγή

Αντιφών: «αρχή σοφίας...» Ξενολογία στην αρχαία ελληνική σήμαινε στρατολογία ξένων μισοφόρων. Σήμερα σημαίνει λόγος περί των ξένων, στάση έναντι των ξένων, αντιμετώπιση των ξένων, θεωρητική και πρακτική.

Από τον Ωκεανό των φιλολογικών, επιγραφικών και αρχαιολογικών μαρτυριών για την θετική στάση των αρχαίων Ελλήνων, θα περιοριστούμε στα πολύ βασικά και σε όσα αποτελούν όχι μεμονωμένες περιπτώσεις, αλλά δομικά ή τυπολογικά ή αρχετυπικά φαινόμενα. Όχι μόνο η λέξη «ξένος» σήμαινε φίλος από φιλοξενία, όχι μόνο υπάρχει ιδιαίτερο επίθετο του Δία ως προστάτη και εμπνευστή της φιλίας προς τους ξένους («Ξένιος Ζευς»), αλλά και ξενία σήμαινε φιλοξενία, δηλαδή στην ρίζα του ο όρος εταύτιζε την ξενία με τη φιλοξενία. Προσθέστε σ' αυτά το προξενίαν και το προξενείον και το νεοελληνικό προξενιό, για να νιώσετε το μήκος, το πλάτος, και το βάθος του φαινομένου. Θα έλεγα, κάπως τολμηρά, ότι όσο μεταξύ τους, οι Έλληνες άνθρωποι ήταν (και ακόμα είναι) συνεχώς ανταγωνιστικοί, τόσο προς τους ξένους ήταν περιποιητικοί και ευγενείς όχι από ξενοδουλία ή ξενομανία, αλλά από φιλοτιμία. Ο Έλληνας άνθρω-

πος αγαπώντας, περιποιούμενος και βοηθώντας τους ξένους τιμούσε τον εαυτό του και τους Θεούς.

2. Οι ξένοι στον αρχαίο Ιωνικό και Δωρικό κόσμο

Τους ξένους στην απώτερη αρχαιότητα τους φιλοξενούσαν όσο πιο καλά και γενναιοδώρα μπορούσαν χωρίς να ενδιαφέρονται ποιοί ήταν και τι έκαναν. Ο Cygus Gordon στο πολύκροτο βιβλιαράκι του Όμηρος και Βίβλος σημειώνει ότι «όλοι οι καλοί άνθρωποι, όταν τους δινόταν η ευκαιρία πρόσφεραν φιλοξενία, όπως π.χ. ο Νέστωρ (Οδ. γ.) και ο Μενέλαος (Οδ. δ). Ο Οδυσσεύς ανήσυχος ζητάει να μάθει εάν οι Φαίακες «αγατούν τους ξένους και φοβούνται τους θεούς» (Οδ. ζ 121). Πρβλ. επίσης Οδ. ξ 389, όπου η καλοσύνη απέναντι στους ξένους αποδίδεται στο φόβο του Δία και Οδ. 2 174-76, όταν ο Οδυσσεύς αναρωτιέται αν οι κάτοικοι της νήσου των Κυκλάπων είναι σκληροί, άγριοι και άδικοι ή αγατούν τους ξένους και φοβούνται τους θεούς. Η επίγεια αρετή της φιλοξε-

νίας, συνεχίζει ο Gordon, μεταφέρεται και στη θεϊκή σφαίρα. Η Καλυψώ καλοσορεύει τον Ερμή και τον ρωτάει για την αποστολή του κι εκείνος της επιδίδει το μήνυμα (Οδ. ε 87-115). Στον Όμηρο επίσης, και στην Οδύσσεια πάλι, ένας καλός οικοδεσπότης θα έπρεπε να παροτρύνει το φιλοξενούμενό του, λέγει πάλι ο Gordon, να μείνει περισσότερο (Οδ. λ 339-340, 350-52), αν και ο τελευταίος θα έπρεπε να αρνηθεί με το πρόσχημα κάποιας αποστολής που έχει να εκπληρώσει. Ο Μενέλαος παροτρύνει τον Τηλέμαχο να παρατείνει την επίσκεψή του για έντεκα ή δώδεκα μέρες, αλλά ο Τηλέμαχος αρνείται (Οδ. δ 387-99). Συχνά ένας ρομαντικός τόνος χρωματίζει το μοτίβο της φιλοξενίας. Στην Οδύσσεια (ζ 110 κ.εξ) βλέπουμε πως οι παρθένες χαιρετούν τον Οδυσσεά στην ξένη γη. Η πριγκιποπούλα (Ναυοικά) τον φέρνει στο σπίτι του πατέρα της έχοντας κατά νου τον γάμο. Οι γυναίκες, όχι μόνο κατ' εντολή του νοικοκύρη, ετοιμάζουν με τις υπηρέτριες γεύμα στον ξένο, όπως η Ελένη, κατ' εντολή του

Ο Ανδρέας Παναγόπουλος είναι καθηγητής κλασικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το άρθρο αυτό αποτελεί τη διάλεξη που έδωσε στις 25 Ιαν. 1995 στην αίθουσα τελετών του ΕΜΠ, στα πλαίσια των εκδηλώσεων για την αρχαία Ελλάδα.

Μενελάου, στον Τηλέμαχο (Οδ. ο 92-94), αλλά φροντίζουν και για περιποίηση τους. Όταν, συνεχίζει ο Gordon, ο Οδυσσεύς εμφανίστηκε με τη μορφή ξένου, η Ελένη τον έλουσε και τον αλείφει (Οδ. δ 252). Η Ευρύκλεια πλένει τα πόδια του και τον αλείφει με λάδι (Οδ. τ 343-507). Στο ρ 88-90 της Οδύσσειας οι υπηρέτριες πλένουν, μυρώνουν και ντύνουν τους ξένους. Στο ζ 209-10 οι παρθένες παίρνουν εντολή να πλύνουν τον ξένο - για την ακρίβεια του δίνουν μια χλαίνη, και λάδι και τον προτρέπουν να λουστεί. Αυτός δέχεται τις προσφορές τους, αλλά ζητάει, από ντροπή, να σταθούν μακριά του. Κατόπιν ακολουθεί η προσφορά φαγητού και ποτού (214-250). Γενικά η ομηρική φιλοξενία - με τα πολλά της στοιχεία, όπως το ριζιμο νερού στα χέρια του ξένου, η προτροπή να μείνει περισσότερο κ.τ.λ. (το γ της Οδύσσειας προσφέρει ωραία παραδείγματα έμεινε βασικά η ίδια στην Εγγύς Ανατολή ως σήμερα, ιδιαίτερα ανάμεσα στους Βεδουίνους, αλλά και σε άλλα στοιχεία του πληθυσμού.

Ένα συναφές θέμα στο έπος είναι η παροχή δώρου στους ξένους (π.χ. Οδ. ι 267-8, κ 1724) και ειδικά, αν αυτοί επέστρεφαν στο σπίτι τους (Οδ. κ 65). Ο οικοδεσπότης, τονίζει ο Gordon, όφειλε να ανταμείψει τον επισκέπτη, γιατί τον πλούτισε με τη χάρη των λόγων του και τη σοφία της καρδιάς του (Οδ. λ 367). Ο Μενέλαος και η Ελένη προσφέρουν δώρα και εύχονται ασφαλή επιστροφή στον Τηλέμαχο (Οδ. ο 51-3, 75-76, 82-85, 99-132). Ακόμη κι ένας φτωχός χοιροβοσκός οφείλει να προσφέρει δώρο - όσο ασήμαντο κι αν είναι αυτό) στον επαίτη που τον επισκέπτεται (Οδ. ο 57-59). Η Πηνελόπη, πριν αναγνωρίσει τον Οδυσσεά, λέει ότι θα του δώσει θεωρώντας τον προφανώς ξένο και φιλοξενοίμενος τέτοιο δώρο που οι άλλοι θα τον μακαρίζουν (Οδ. τ 309-11). Πρβλ. και Οδ.θ 387. Το δώρο είναι τιμή για τον δότη και ταυτόχρονα τιμή για τον λήπτη. Η Οδύσσεια δείχνει (λ 355-56) ότι τα δώρα υπογραμμίζουν την τιμή, που γίνεται στον ξένο, όταν

επιστρέφει σπίτι του. Ο Οδυσσεύς υποστηρίζει ότι έγινε πολύ πλούσιος από τα δώρα που του έδωσαν στην Αίγυπτο (Οδ. ξ 285-6).

Στοιχεία της φιλοξενίας παρέχει και η Άλκηστις του Ευριπίδη με την υποδοχή που έκανε στο παλάτι του ο Άδμητος στον άγνωστο επισκέπτη, που, όπως αποκάλυψε αργότερα ο ίδιος ο ξένος, ήταν ο Ηρακλής. Στον Όμηρο ακόμα μαθαίνουμε ότι οι κακοί οικοδεσπότες μπορούσαν να καταχραστούν τη φιλοξενία αντιμετωπίζοντάς την ως ευκαιρία, όπως τονίζει πάλι ο Gordon (641, για να διαπράξουν προδοτικές ενέργειες. Ο Αίγισθος π.χ. προσκάλεσε τον Αγαμέμνονα σε γεύμα και τον δολοφόνησε (Οδ. λ 409-410). Το ίδιο μαρτυρούν και τα περιβόητα «Θυέστεια δείπνα».

Στην αρχαιότητα όμως έχουμε μια χτυπητή διαφορά μεταξύ των Ιώνων και των άλλων Ελλήνων από τη μια μεριά και των Δωριέων από την άλλη. Είναι πασίγνωστη η ξενοφοβία των Σπαρτιατών, που οδηγούσε σε ξενηλασία (ελαύνω = διώχνω). Όσο πιο κλειστή είναι μια κοινωνία, όπως ήταν η κοινωνία της πρωτόγονης κοινοκτημοσύνης της αρχαίας Σπάρτης, τόσο πιο δύσπιστοι προς τους ξένους και τα ξένα ήθη είναι οι άνθρωποι. Αυτό άλλωστε παρατηρήθηκε και παρατηρείται σε όλα τα ανελεύθερα καθεστώτα όλων των εποχών παντού. Η δημοκρατική Αθήνα της κλασικής περιόδου, αντίθετα, ήταν μια ανοιχτή και κοσμοπολίτικη κοινωνία, ελεύθερη σε διακίνηση ανθρώπων αγαθών και ιδεών. Το ίδιο και οι άλλες Ιωνικές πόλεις. Η λατρεία του Απόλλωνα στη Δήλο από τους Ίωνες όλης της Ελλάδας και τα διάφορα ιερά, μνημεία και αφιερώματα στο νησί μαρτυρούν μια ανεξίτηλη και φιλόξενη αντιμετώπιση όλων των προσκυνητών, από όλα τα μέρη του κόσμου, ελληνικά και μη. Μπορεί κανείς στα διάφορα ιερά να διακρίνει το λυκόφως της λατρείας του Βαάλ και τη διαδοχή της από τη λατρεία του Δία, του Απόλλωνα και των λοιπών μελών του Ολύμπιου Πανθέου.

NB' «Πας μη Έλλην βάρβαρος» αλλά και (Ισοκράτης): «Έλληνες καλούνται οι της παιδείας της ημετέρας μετέχοντες» πρβλ Δατισιός ή βαρβαρισμός.

3. Η φιλοξενία στους Έλληνες μέχρι και την Τουρκοκρατία

Τα επιγράμματα της Π.Α, πολλά κείμενα της Β' σοφιστικής (Πλούταρχος, Λουκιανός κ.λπ.), η ελληνιστική ποίηση και μυθιστορία, η λόγια και δημώδης λογοτεχνία των βυζαντινών, καθώς και το δημοτικό τραγούδι, από την ύστερη ελληνική αρχαιότητα μέχρι και τον 18ο αιώνα, περιέχουν πολλές μαρτυρίες για τη συνέχιση του πνεύματος φιλοξενίας στους Έλληνες, όποια κι αν ήταν η ιστορική, κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση. Το αίσθημα φιλοξενίας είναι βαθιά ριζωμένο στην ψυχή του Έλληνα όλων των εποχών, σαν καθήκον και είναι στενά συνυφασμένο με αυτό το χαρακτηριστικό της ελληνικής ψυχής, που λέγεται «φιλότιμο» και που, με όλες τις παρεμβολές και τις παρενέργειες ακόμη, είναι αδύνατο να αποδοθεί ακριβώς σε οποιαδήποτε ξένη γλώσσα (είναι σαν την Ιταλών, το «σόκολο» των Ούγγρων και την Φινλανδών) εντελώς ιδιαίτερο εθνικό χαρακτηριστικό. Το πιο χαρακτηριστικό από όλα είναι το μοτίβο της νεοελληνικής δημοτικής ποίησης που το βρίσκουμε στην Πελοπόννησο, την Κρήτη και αλλού και που λέει:

*«Μάνα κι αν έρθουν φίλοι μου
κι αν έρθουν συγγενείς μας,
μην τους ειπείς πως πέθανα πως
είμαι πεθαμένος
Μον' στρώσε τους να φαν, να
πιούν κ.λπ.»*

Από τότε που η Ελλάδα απελευθερώθηκε από τους Τούρκους και μέχρι σήμερα, ποτέ σχεδόν ο λαός μας δεν ξέχασε αυτή την πατροπαράδοτη αρετή, την αρετή της εντελώς ανιδιοτελούς φιλοξενίας. Λέω «σχεδόν» γιατί σε μια τουλάχιστον περίπτωση δεν φάνηκε αντίξοος του παρελθόντος του: στην υποδοχή των προσφύγων της Μικρασιατικής κα-

ταστροφής. Φτωχοί, ηττημένοι, με πεσμένο το ηθικό καθώς ήταν οι παππούδες μας, δεν μπόρεσαν, δυστυχώς να ανταποκριθούν στο χρέος της φιλοξενίας και να περιθάλλουν γρήγορα και αποφασιστικά τους ξερριζομένους αδελφούς μας. «Φύλλα της φοινικιάς στη λάσπη» («Σαντορίνη») θα πει ο Σεφέρης, που ξέρει. Η φοινικιά στην κλασική αρχαιότητα ήταν και το σύμβολο της φιλοξενίας, ενώ στη Μυκηναϊκή, Μινωική και Κυκλαδική περίοδο το σύμβολο της φιλοξενίας ήταν η πέρδικα - γι' αυτό ο Ξενώνας του Ανακτόρου του Νέστορος την Πύλο είναι διακοσμημένος με τοιχογραφίες όπου κυριαρχούν οι πέρδικες.

Φυσικά, στα πολύ πρόσφατα χρόνια το αίσθημα της φιλοξενίας έχει ατονήσει εξ αιτίας του μαζικού τουρισμού και της εμπορευματοποίησης των πάντων. Ακόμη και στα πιο απόμακρα νησιά και χωριά, οι κάτοικοι έχουν φθαρεί από το μικρόβιο του κέρδους και της εκμετάλλευσης και ξεσυνερίζομενοι μεταξύ τους σε απληστία και κερδοσκοπία, φθάνουν στο σημείο όχι μόνο να μην προσφέρουν δωρεάν ούτε ένα ποτήρι νερό, αλλά και να χλευάζουν όσους το κάνουν. Αυτό είναι ένα γενικότερο πρόβλημα που έχει να κάνει με το σημείο στασιμότητας, στο οποίο βρίσκεται η χώρα μας και ο λαός μας σε σχέση με την πλήρη ένταξη και αφομοίωσή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση με όλες τις συνακόλουθες παρενέργειες.

4. Συμπεράσματα - Προοπτικές

Αφήσαμε επίτηδες έξω από το θέμα την πολιτική πλευρά του θέματος της Ξενολογίας, που έχει να κάνει πρωτίστως με την εξωτερική πολιτική και τη διπλωματία της χώρας μας ως προς τις σχέσεις μας με τους γείτοντες, συμμάχους και μη, λαούς. Εδώ δεν τίθεται θέμα χαρακτήρα κι εθνικών χαρακτηριστικών, αλλά πάντως και εδώ παίζει κάποιο ρόλο η θετική, φιλική κ.τλ. τάση του λαού μας προς όλους τους ξένους, ακόμη και τους τέως εχθρούς. Δες π.χ. πως φέρθηκε και

φέρεται έναντι των Γερμανών, των Ιταλών ακόμη και των Τούρκων. Άλλο οι άνθρωποι και άλλο η πολιτική, αλλά την πολιτική τη χαράζουν και την εφαρμόζουν άνθρωποι.

Σήμερα η χώρα μας και ο λαός μας φαίνεται σα να βρίσκεται σε μια κατάσταση αμηχανίας, «εποχής» δηλαδή δισταγμού κι αναποφασιστικότητας σχετικά με το ποιο δρόμο πρέπει να ακολουθήσουν. Σήμερα είμαστε διχασμένοι ανάμεσα στο βασικό προσανατολισμό που κατά παράδοση είχε η κοινωνία μας, καθώς προτιμούσε σκόπιμα την παιδεία δηλαδή τον πνευματικό πολιτισμό, από την «κατασκευή βίου», δηλαδή τον πνευματικό πολιτισμό, βάζοντας έτσι την ευδαιμονία πιο πάνω από την ευημερία. Έτσι φαίνεται να είμαστε σαστισμένοι και αναποφάσιστοι με το ένα πόδι στην Ανατολή και την παράδοση και το άλλο στην Δύση και τον εκσυγχρονισμό. Και αν διαπρέπουμε σε κάτι οικονομικό, αυτό είναι πάλι προϊόν των ψυχικών μας ροπών και ορμών, το μεράκι μας και ο καημός, η εμπορική ναυτιλία. Κατά τα άλλα η Ελλάδα διαπρέπει, αν και όταν διαπρέπει, στις τέχνες, τα γράμματα και την επιστήμη, προπάντων στο εξωτερικό, όπου οι ευκαιρίες διάκρισης είναι πολλές. Έτσι και στο θέμα της φιλοξενίας και της Ξενολογίας. «Επέχουμε» μεταξύ της ανιδιοτέλειας και του συμφέροντος,

μεταξύ της φιλοτιμίας και της εκμετάλλευσης σε βάρος των ξένων. Και καθώς δεν έχουμε ακόμη σοβαρή οργανωτική υποδομή ελέγχου κι αστυνόμευσης για μεγάλους αριθμούς μαζικού τουρισμού, σημειώνονται ακόμη σοβαρή οργανωτική υποδομή ελέγχου και αστυνόμευσης για μεγάλους αριθμούς μαζικού τουρισμού, σημειώνονται ακόμη και κρούσματα δεινής εκμετάλλευσης κι αχροσοκέρδειας.

Δεν έχουμε φυλετικές αυταπάτες κι αποφεύγουμε να πέφτουμε θύματα αυτού που ο Φράνσις Μπέικον ονόμασε *Idola tribus*, είδωλα της φυλής, δηλαδή φυλετικές πλάνες, που είναι η αρχή κάθε ρατσισμού. Έχουμε τη φυλετική καθαρότητα ή τη φυλετική επιμειξία που κατ' ανάγκη έχουν, για λόγους ιστορικούς, όλοι οι λαοί του κόσμου. Μπορεί λοιπόν να αποφεύγουμε να μιλάμε για συνέχεια της ελληνικής φυλής, αλλά μιλάμε για συνέχεια της ελληνικής ιστορίας, γλώσσας, ηθών και εθίμων. Αυτά τα τελευταία επιτρέπουν κάποια βάσιμη αισιοδοξία και η Ελλάδα και πλήρως μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τον εκσυγχρονισμό εάν συρθεί, θα διατηρήσει αταβιστικά και θα ενισχύσει ανανεωτικά την πατροπαράδοτη, πρωτίστως ελληνική, αρετή της φιλοξενίας, που είναι και μια μορφή έμπρακτου ανθρωπισμού και δείγμα πνευματικής και ψυχικής υγείας.